

Madjaarin suursanakirja¹

ISTVÁN PAPP—LÁSZLÓ JAKAB *Unkarilais-suomalainen sanakirja* — PAPP ISTVÁN—JAKAB LÁSZLÓ *Magyar-finn szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 855 s.

Jo 1840-luvulta on todisteita siitä, että Unkarissa ja Suomessa tajuttiin tarpeelliseksi ryhtyä tutkistelemaan vastavuo-

¹ Ilmestyy saksankielisenä *Finnisch-Ugrische Forschungen* 48:n 2.–3. vihkossa.

Kirjallisuutta

roisesti sukulaiskansan kieltä. Tältä ajalta voi mainita kulttuurisuhteiden pioneerit: unkarilaisen lääkärin Pál Bugátin ja suomalaisen lääkärin Eerik Aleksanteri Ingmanin. Bugátin kirjeistä Gabriel Reinille ja Ingmanille käy ilmi hänen suomalais-ugrialaisten kielten harrastuksensa; hän kertoo myös suunnittelemastaan suomen kieliopista ja sanakirjasta. Samanlaisia apuneuvoja hän odottaa Ingmanilta, ensimmäiseltä suomalaiselta Unkarin-kävijältä. Vaikka nämä miehet eivät julkaisseetkaan kotimaassaan käytännön kielenoppaita – Ingmanilla ei sellaisia hankkeita ollutkaan –, heillä on muista syistä paikkansa Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteiden historiassa.

Ensimmäisen suomen oppikirjan Unkarissa julkaisi 1861 Pál Hunfalvy, joka vuodesta 1853 oli ollut kirjeenvaihdossa suomalaisten kollegoidensa kanssa. Suomessa taas ensimmäinen unkarin oppikirja ilmestyi 1880 József Szinnyein ja Antti Jalavan yhteistyönä. Jos tarkastelee 1861–1985 molemmissa maissa julkaistuja erilaisia kielioppeja, kielenoppaita ja sanakirjoja, voi havaita, että yli 30 teoksen kirjoittajista on unkarilaisia 16, suomalaisia vain 4. Unkarilaiset ovat esittäneet pääroolia myös meillä Suomessa: tšekäläisten unkarin oppikirjojen, kielioppien ja sanakirjojen tekijät ovat kaikki unkarilaisia. Poikkeuksena on Matti Kivekkään laatima unkarin lukemisto, joka ilmestyi samassa nidoksessa Szinnyein kieliopin kanssa (1912), Ödön Lavothan ja tämän kirjoittajan yhdessä valmistama unkarin oppikirja (1961), Seppo Suhosen ja tämän kirjoittajan toimittama Unkarin kirjakieli (Näytteitä uralilaisista kielistä V, 1978) sekä 1985 Unkarissa julkaistu uusin suomen oppikirja, jonka tekijät ovat lehtorit Outi Karanko-Pap, Irmeli Kniivilä ja Suomessa yliopistonlehtorina toiminut tri László Keresztes.

Merkittävimpiä tapauksia Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteiden varhaisvaiheissa oli József Szinnyein opintovuosi Suomessa 1879–80 ja sen hedelmänä

1882 ilmestynyt hänen sisällökäs, monipuolinen matkakirjansa *Az ezer tó országa* (Tuhansien järvien maa). Mutta kenties tätäkin tärkeämpänä voi pitää 1884 valmistunutta Szinnyein suomalais-unkarilaista sanakirjaa, joka avasi sekä unkarilaisille että suomalaisille entistä paremmat mahdollisuudet kielten vastavuoroiseen opiskeluun. Sanakirjan saama aiheellinen huomiota kuvastaa senkin, että sen esittely pääsi Uudessa Suomettaressa 18. helmikuuta 1884 pääkirjoituksen paikalle. Lehti selostaa sanakirjan syntyvaiheita, sisältöä ja käytötarkoitusta ja toteaa vielä seuraavan: »Se on ensimmäinen Suomen kielen sanakirja, joka ulkomaalla on ilmestynyt, ja siis jo senkin puolesta merkillinen – –. Vaikka kirjoitettuna etupäässä unkarilaisia varten ja heidän tarpeitaan silmällä pitämällä, tämä sanakirja tietysti saattaa olla suureksi hyödyksi niille suomalaisillekin, jotka Unkarin kieltä opiskelevat.»

Artikkelissaan »Suomalais-unkarilaisen sanakirjan hankkeita 1860-luvulla» (Vir. 1939 s. 188–201) Artturi Kannisto selostaa J. Budenzin aloittamaa sanakirjatyötä, sen edistymistä ja lopulta työn siirtymistä edellä mainitulle Budenzin oppilaalle Szinnyeille. Kannisto lopettaa kirjoituksensa näin: »Szinnyein Suomalais-unkarilainen sanakirja on tuottanut hyötyä yli puolen vuosisadan ajan sekä Unkarissa että Suomessa, ennen kaikkea kielentutkijoille, mutta laajemmillekin piireille. Teos on jo aikoja sitten myyty loppuun ja muuttunut antikvariaattienkin harvinaisuudeksi. Mutta veljeskansain keskinäisten suhteiden vilkastuessa on uuden suomalais-unkarilaisen sanakirjan tarve tullut yhä tuntuvammaksi. Sellainen olisi taas aikaansaatuva ja parhaiten suomalais-unkarilaisella yhteistyöllä.»

Kesti kuitenkin pitkään, ennen kuin suomen ja unkarin tutkijat ja opiskelijat saivat apua pulmiinsa. Jouduttiin turvautumaan lukukirjojen pienehköihin sanastoihin ja vieraskielisiin sanakirjoi-

hin, esim. unkarilais-saksalaiseen, saksalais-unkarilaiseen tms. Näiden kiertoteiden käyttäjät saivat sijalle 1934 Gyula Weöresin Unkarilais-suomalaisen taskusanakirjan, mutta sekin oli suppea, niin tervetullut kuin se aikoinaan olikin.

Todellinen merkkitapaus oli Kanniston esittämän toivomuksen toteutuminen lähes neljännesvuosisataa myöhemmin: 1962 ilmestyi István Pappin *Finnmagyar szótár* (Suomalais-unkarilainen sanakirja), yhden miehen pitkällisen ja sisukkaan työn tulos, jonka tieteellisen ja käytännöllisen arvon sekä unkarilaiset että suomalaiset kiitollisin mielin heti kohta totesivat. Jo seuraavana vuonna tiedetään Pappin ryhtyneen valmistelemaan unkarilais-suomalaista sanakirjaa; sen toimitustyön hän pääsi aloittamaan 1968. Työtään hän ei saanut kuitenkaan valmiiksi ennen kuolemaansa, joka tapahtui 1972.

István Papp, joka vuosina 1956–67 oli laatinut maanmiehilleen viisi erilaista suomen kielen oppikirjaa, sai työnsä jatkajaksi László Jakabin. Vuosina 1973–80 Jakab toimitti uudelleen Pappin kirjoittaman sanakirjan alkuosan sekä joutui myös keräämään täydennysaineistoa. Kaiken tämän aikaa vievän työn hän on tehnyt yliopistonopettajan tehtäviensä ohella. Sanakirjan esipuheesta käy ilmi, että käsikirjoitus valmistui toukokuussa 1980. Kauan kaivatun unkarilais-suomalaisen sanakirjan puute häipyi vihdoin 1985, kun *Magyar-finn szótár* ilmestyi Akateemisen kustantamon suursanakirjojen sarjassa. Aivan samoin kuin 103 vuotta sitten Szinnyein sanakirjan ilmestyessä voidaan nytkin iloita István Pappin ja László Jakabin oivallisen työn tuloksesta. Onhan saatu tuiki tärkeä apuväline sekä tutkijoille ja kielten harrastajille että eri aloja edustaville suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden hoitajille.

Sanakirjassa on sivuja 855, hakusanoja kaikkiaan noin 60 000. Tämä summa on saatu laskemalla muutaman kymmenen sivun keskimääräinen hakusanojen

luku, joka sitten on kerrottu sivujen määrällä. Kooltaan tämä sanakirja siioittuu puoliväliin esim. suomalais-venäläistä sanakirjaa (I. Vahroksen ja A. Scherbakoffin toimittama, Moskova 1977, 82 000 hakusanaa) ja suomalaisvirolaista sanakirjaa (K. Pihelin ja A. Pikamäen toimittama, Tallinna 1986, noin 45 000 hakusanaa).

Valitun sanaston monipuolisuudesta vakuuttuu tarkistamalla erityyppisten tekstien sanastoa: löytyvätkö siihen kuuluvat sanat sanakirjasta? Myönteiseen tulokseen olen päätenyt valitsemalla pistokokeeksi kontrolloitavat tekstit historian, kotiseuduntutkimuksen, kansanmusiikin, urheilun ja ruokatalouden alalta. Tyytyväisenä saattoi panna merkille, että tuskin tuli eteen sanaa, jota sanakirja ei tuntisi; jos sellainen esiintyi valituissa teksteissä, kyseessä oli kansankielen sana tai ilmaus. Tällaisten vallin yleiskielen sanakirjaan määrää ennen muuta teoksen koko ja ehkä myös tekijöiden subjektiivinen kanta.

Sanakirjan oivallisuuden havaitsee myös kun valitsee tarkasteltavaksi sellaiset hakusanat, joiden yhteydestä voi odottaa runsasta merkitysivahteiden ja fraasien esittelyä. Selvän kuvan sanakirjan laadukkuudesta antavat vaikkapa seuraavat hakusanat: *fül* (korva), *szem* (silmä), *szó* (sana), *tart* (pitää, pidellä), *tesz* (tehdä), *vesz* (ottaa). Perusmerkityksen lisäksi annetaan joukko fraaseja, joiden suomenkieliset vastineet ovat osuvia ja todistavat etenkin toimitustyön lopullisen tekijän László Jakabin oivallista suomen kielen taitoa ja sanakirjan tarkistajan Outi Karanko-Papin tarkkuutta. Sananparsien tai niitä lähellä olevien ilmauksien vastineissa ei ole tyydytty vain sanasanaiseen käännökseen vaan on esitetty ajatukseltaan vastaava suomalainen sanonta, esim. *alszik mint a bunda* = nukkua kuin tukki; *kutyából nem lesz szalonna* = ruskea on repo kuoltuaankin. Luontevia vastineita on pyritty esittämään myös unkarilaisia *boldog*–*boldogtalan* -tyyppisiä sanapare-

Kirjallisuutta

ja käännettäessä. Esim. juuri äskeinen sanonta saa laveahkon selityksen: pekat ja paavot, pipit ja papit, ketkä hyvänsä, kaikenlaiset ihmiset; vastaavasti *ízig-vérig* = pikkusormea, sormenpäitä myöten (olisi voinut lisätä vielä: läpikotaisin, perin juurin).

Hakusanojen valinnassa on ilmeisesti oltu aika lailla sidoksissa Pappin suomalais-unkarilaiseen sanakirjaan. Olisi voitettu palstatilaa tärkeälle fraasistolle karsimalla pitkiä yhdyssanaluetteluita, koska yhdyssanojen molemmat osat on helppo löytää sanakirjasta eikä yhdyssanan väärinymmärtämisen vaaraa ole. Esimerkkeinä tästä karsinnan mahdollisuudesta voisi mainita *kő-* (kivi-) ja *rádió-* (radio-) alkuiset runsaat yhdyssanat.

Sanakirjaan on otettu myös paikannimiä. Tässä on ollut varmaan vaikea määrittää mitä ottaa, mitä jättää. Mukana ovat esim. Unkarin tuntemuksen kannalta tuiki tarpeelliset *Dunántúl*, *Tiszántúl*; on *Hegyalja*, mutta ei ole propria *Kárpát-alja*; yleisnimi *felvidék* on, mutta propri *Felvidék* puuttuu. Eri seutujen asukkaiden nimistä on annettu lyhyt selitys, esim. *csángó*, *matyó*, *palóc*, *székely*, mutta tällainen puuttuu sanasta *kun*, josta saa lukea vain käännökseen kumaani(lainen). — Selityksiä olisi tarvittu esim. ruokalajeista puhuttaessa, vaikka hakusanan jäljessä onkin (kb) = *körülbelül*, ts. suunnilleen. Unkarilainen *pörkölt* on »suunnilleen» palapihvi, lihamuhennos/höystö, mutta paremman kuvan siitä saisi, jos ilmoitettaisiin myös, että se on sipulilla ja paprikalla maustettu. Pulaan

saattaa joutua, kun yrittää selvittää mikä on *kürtös kalács*; sen sijaan *fonott kalács* = pitko on mainittu, samoin *kürtös* = torvensoittaja. Lienee vaikea arvata, että kyseessä on torven muotoiseksi leivottu vehnänen. — Viime vuosiina yleistä kiintoa herättäneet Unkarin kruununkalleudet = *koronázási jelvények* olisi kannattanut mainita *jelvény*-hakusanan yhteydessä.

Sanakirjan painoasu on erittäin selkeä. Painovirheitä kirjasta ei juuri löydy; korjausluku on tehty huolellisesti. Vähäinen huomautus: *iktatókönyv* = diaari(o), *iktatószám* = diarinnumero, po. diaarinnumero.

Koska sanakirja on sangen tarpeellinen myös meille suomalaisille, voisi uutta painosta varten ehdottaa unkarin prefiksiverbeihin seuraavaa ratkaisua: verbin loppuun aakkostettaisiin kaikki sen yhteydessä esiintyvät prefiksit. Tällöin suomalaisen sanakirjan käyttäjän olisi helppo ratkaista, mitä prefiksiverbiä hänen on käytettävä ja mitä tuosta prefiksiverbistä kyseisessä kohdassa esitetään.

István Pappin aloittama ja László Jakabin valmiiksi tekemä sanakirja ansaitsee täyden kiitoksen kaikilta niiltä, jotka joutuvat tekemisiin unkarin tai suomen kanssa joko meillä Suomessa tai Unkarissa. Runsaan sadan vuoden ajan kestänyt toive unkarilais-suomalaisesta sanakirjasta on toteutunut; Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteissa on sattunut historiallinen tapaus.

VILJO TERVONEN